

הרב יצחק דביר

איסורם של תולעים וחרקים קטנים

הקדמה

לאחרונה אנו נחשפים לטענות המערערות על החובה שבבדיקת הירקות והפירות מחשש לחרקים. לאור זאת יש שרצו להתיר מעיקר הדין אכילת ירקות עליים המוחזקים כנגועים, גם אם לא עברו ניקיון שהוכח כיעיל, ויש שהגדירו זאת כנוהל לעסקים מפוקחים ברמת כשרות רגילה. בפיהם ישנן שתי טענות מרכזיות:

(א) בימי קדם לא התעסקו עם נגיעות מסוג זה, ומכיוון שלא ייתכן לומר שכל הדורות הקודמים נכשלו באכילת חרקים, אין מנוס מלקבוע כי התורה לא אסרה חרקים קטנים כל כך, והרי הם בכלל 'לא ניתנה תורה למלאכי השרת'. (ב) מרוב קטנותם של חרקים אלו הם בטלים במאכל, ואף דין 'ברייה' אין להם מחמת קטנותם או מאיסותם. במאמר זה ברצוני להתייחס בעיקר אל הטענה הראשונה, ולברר תוך עיון בכתבי הדורות הקודמים: האם היה ידוע בזמנם על תולעים ממין דומה? האם התייחסו לפירות הנגועים בחרקים כאלו כאסורים? אם נמצא כי התשובות לשאלות אלה חיוביות, נוכל להסיק שגם הטענה השנייה המתירה נגיעות כזו מצד 'ביטול' לא הייתה מקובלת על הפוסקים במהלך הדורות.¹

א. רקע

בבדיקות שנערכו במעבדות הכשרות נמצאה נגיעות רבה בירקות עליים למיניהם, תותי שדה, תאנים, תירס ועוד. את מגוון החרקים יש לחלק לכמה קבוצות:

1. חרקים גדולים הנראים בקלות לעין כל אדם בבדיקה טובה, כגון: זבובונים (3–7 מ"מ), חיפושיות (0.5–7 מ"מ).
2. חרקים קטנים הנראים לכל אדם, אולם כדי למצאם צריך לבדוק במתינות וביסודיות, משום שצבעם דומה לצבע הפרי, או שהם מסתתרים בקפלי הפרי או הירק, כגון: כנימת עלה (1–10 מ"מ), כנימת עש הטבק (1–7 מ"מ), זחלי עש (1–1.5 מ"מ), תריפסים (0.5–5 מ"מ), פסוקאים (1–10 מ"מ), רימות וזחלים (2–12 מ"מ).

1. מובן שגם אם נוכיח כי תולעים קטנות אסורות, רק גידולים שנגועים בשיעור 'מיעוט המצוי' יתחייבו בבדיקה. אופן קביעת שיעור זה הוא נושא בפני עצמו, ולא נעסוק בו במאמר זה.

3. חרקים קטנים הנראים לבעלי ראייה טובה בבדיקה דקדקנית, ולעתים כדי לזהותם צריך להתמחות בכך. קבוצה זו כוללת בעיקר את האקרית השקופה והאדומה (0.2–0.5 מ"מ).

4. חרקים שאינם נראים אלא על ידי אמצעי עזר, כגון: חיידקים (0.5–5 מיקרומטר), וחלק מסוגי האקריות.²

טענות החולקים מתייחסות לגידולים שבהם מצויים חרקים מהקבוצה השנייה והשלישית, אך לעתים, מחמת חוסר בקיאות בנגיעות המצויה, יש שלא הבדילו בין מיני התולעים ודנו להיתר גם גידולים המוחזקים בנגיעות הניכרת בקלות, או שהתייחסו לכל סוגי החרקים ככאלו שאינם נראים אלא על ידי אמצעי עזר.

ב. התייחסות הראשונים לשאלה זו

התייחסות ראשונה לגודל החרק האסור מן התורה אנו מוצאים בדברי הרמב"ם (הל' מאכלות אסורות פ"ה הכ"א):

האוכל בריה טמאה בפני עצמה כולה הרי זה לוקה מן התורה, ואפילו היתה פחותה מן החרדל.

לשון דומה אנו מוצאים גם בדברי ספר החינוך (מצוה קסג):

ואם הם דקים מאד עד שאינו יכול לבדוק - ישהא אותן י"ב חודש (שיירקבו התולעים), ואחר כך מותרין לאכול לכתחלה בלא בדיקה.³

בהלכה זו השתמש המהר"ם בן חביב (שו"ת קול גדול, סי' ה) כאשר נשאל מהו גודל החרק האסור:

שאלה: חומץ בן יין דרכו כשמתיישן לגדל תולעים דקים עד שמסננים אותו ד' או ה' פעמים ועדיין רישומן ניכר שהם רוחשים בשולי הכלי, והם דקים יותר מחוט השערה שאין בהם ממש, זולת הרחישה הניכרת בהם לאור השמש, מבעיא אם יש חשש בחומץ זה?... תשובה: מה שנראה מן המשנה ומן הגמרא ומן הפוסקים דבריה אפילו היא פחותה מן החרדל לוקה מן התורה, ואין חילוק אם היא דקה מחוט השערה או גסה מחוט השערה...

חשוב לשים לב שהמהר"ם בן חביב אינו רואה את דבריו כחידוש, אלא הוא מבין 'מן המשנה ומן הגמרא ומן הפוסקים' שכל ברייה ואפילו הדקה ביותר אסורה.

2. הפוסקים נחלקו בדינם של חרקים הנראים בלא אמצעי עזר, אך לא ניתן לזהות שמדובר בחרק אלא ע"י אמצעי עזר. אולם במאמרנו אנו עוסקים רק בחרקים שניתן לזהות גם בלא אמצעי עזר.

3. בדומה לכך אנו מוצאים בהלכות ומנהגי מהר"ש (רבנו שלום מנוישטט, רבו של מהר"י מולין, סי' תפז) שאסר את השימוש בקטניות משום הקושי בבדיקתן, וכן מובא בשמו בספר איסור והיתר הארוך, שער מא.

ג. חרק המזוהה על ידי בקיאים וחדרי ראייה

פוסקים רבים תלו את הקושי בבדיקה בכך שלא כל אחד מסוגל לזהות את החרקים, אלא דווקא בעלי ראייה חדה הבקיאים במראיהם. כך לדוגמה כותב השל"ה לבניו (קדושת האכילה סי' קיג):

גם הנני מודיע אתכם, מחמת הכנימות הקטנות נקראות מילב"ן, רגילין להיות בימי קיץ בכל הפירות היבשות, כמו 'פלומן', ו'רוזיני' גדולים וקטנים, וכן מיני קטניות, ואורז ודוחן, ובמדינתכם לא הורגלתם לראות אחר זה, והיא מילתא דשכיחא, וכמה פעמים בקהלה קדושה פראג אסרתי כל השוקא שמוכרים דברים אלו, מפני שהבודקם צריך להיות לו ראייה טובה ודקה, וכמה פעמים בדקו, ואמרו שאין שם מהם, ובא רואה אחר, והראה לכל איך שהם הרבה והרבה בלי ערך נעים ומתנודדים. על כן חל החיוב לראות אחר זה, שהוא איסורא דאורייתא.

תיאורים דומים אנו מוצאים בפוסקים רבים.⁴ כדוגמה בולטת לכך יש לציין את סוגיית החרקים בעלי הגפן, אותם נמנו לאסור בית הדין של ארם צובא, ובעקבותיהם גם חכמי הספרדים בדורות הבאים.⁵ על גודלן של התולעים המדוברות ניתן ללמוד מתיאורו של בעל המשאת משה' (י"ד סי' ד):

שמצאו בהם תולעים קטנים דקים עד מאד צנומות קדים שכמעט אין העין שולטת בהם, רבוצות וכבושות בורידים של העלים ישתרגו ויסתבכו בקרן זוית,

4. כעין זה בפרי חדש, י"ד סי' פד ס"ק לד: 'וכן בכרוב שקורין קול פיו"ר יש שנים שמתגדלים בה תולעים הרבה והם קטנים עד מאוד ואי אפשר לשום אדם לבדוקם, ובשנים שידוע שיש בה תולעים אין לאוכלה כלל'. ובפרי תואר, י"ד סי' פד ס"ק טו: 'ויש מין עשב וקרוי בובא"ל ותוכו עשוי גרעינים דקים לאין מספר ונמצאים בהם תולעים קטנים שאין כל עין שולטת בהם'. ובדעת קדושים, י"ד סי' פד ס"ק ה, כתב: 'אינם ניכרים רק לבקיאים ובמתינות גדול ובבדיקה'. וכך כתב הבן איש חי, ש"ב נשא יט: 'דבש תמרים שקורין בערבי סילא"ן, שקונין מן חנוונים דבר יום ביומו לאכלו ולצורך התבשיל, צריך להזהר לסננו בחתיכת בגד תחלה, כי ימצא בו נמלים או יתושין ואין ניכרין לעינים'. ועל החסה כתב החתם סופר, או"ח סי' קלב: 'ומנקים אותם מרחש תולעים קטנים הנמצאים מאוד מאוד בימי פסח ואינם ניכרים לחלושי ראות', ויש שרצו לדקדק שהחתם סופר אסר דווקא כאשר אינם נראים לחלושי ראייה, אך לא כאשר נראים לחדרי ראייה בלבד. אמנם המתבונן בספר מנהגי החתם סופר, סי' ז אות ד, יראה כיצד טרחו ובדקו את החסה לליל הסדר תלמידים מיוחדים בזכוכית מגדלת, ובשאר השנה היה נמנע מאכילת ירקות עליים. כך גם ניתן ללמוד מהגהותיו על השו"ע, או"ח סי' תעג ס"ק ה, שם הוא מספר שבאחת מן השנים לא הצליח לנקות את החסה מתולעים, ולכן אכל חריין. וכן פסק במשנה ברורה, סי' תעג ס"ק מב: 'אכן כתבו שבמין חזרת (היינו שאלאטי"ן) מצוי מאוד בימי פסח תולעים קטנים שאינם נכרים לחלושי עין ע"כ מי שאין לו אנשים מיוחדים בעלי יראה שיבדקו כראוי טוב יותר ליקח תמכא'. דברים דומים כתבו גם בשו"ת שאלת יעב"ץ, ח"ב סי' קכד; כנפי יונה, י"ד סי' פד; שולחן גבוה, י"ד סי' פד ס"ק מא; זבחי צדק, י"ד סי' פד ס"ק צט; דרכי תשובה, י"ד סי' פד ס"ק טו; ובשו"ת יד יוסף, סי' נו; בן אברהם, סי' נ ס"ק מב; במשמרת שלום, י"ד סי' פד, שפתי דעת ס"ק ה; וכך כתב נכד המהרש"ם, דעת תורה, או"ח סי' תעג.

5. חנן אלוקים, למהר"ח אבולעפיא, עמ' קיט; שו"ת אדמת קודש, ח"ב י"ד סי' א; שו"ת בית דינו של שלמה, סי' יט; מעם לועז, שמיני ו; בן איש חי, שנה שנייה פרשת נשא ח; ספר בן אברהם, סי' נ ס"ק כח; יד אפרים, סי' צא ס"ק ד; זבחי צדק, י"ד סי' פד ס"ק צט; בכף החיים, י"ד סי' פד ס"ק צד, כתב שכך הסכימו גם רבני ירושלים וחברון. וכ"כ בחזון עובדיה, תרומות ומעשרות, עמ' קיג.

רוב הבדקים לא ימצאו בהם כלום ויראום חלקים ונקיים, וכאשר יבאו הבקיאים במקומם וחזקי הראות אחר העיון רב יניעום בחודה של מחט ויתלו להלך ע"ג העלין עודם מהלכים נטמנים באחת הפחתים בחדודי בליטת הפצולים ונעלמים מן העין ולא ימצאום עוד.

ד. הריקים המוסתרים בחורים ובסדקים

ניתן להוסיף וללמוד על גודלם של החרקים מעיסוקם של הפוסקים בקושי בזיהוים ובהסרתם, מחמת הסתרותם בחורים ובסדקים. כך למשל ניתן ללמוד מתשובתו של 'חינוך בית יהודה'⁶ (יו"ד סי' נו) מדוע לא מספיק לרחוץ במים פירות יבשים המוחזקים כנגועים:

החוש מעיד כי לא יוכל נקיון, ולשוא צרוף צורף כי מרבה נתר ובורית א"א להסירם, בפרט פירות יבשים שיש בהם סדקים וקמטים והתולעים קטנים ודקים שהחוש הראות ילאה להביטם כי אם בטורח גדול ונגד השמש ואין להם תקנה. בדומה לכך מתאר בספר 'בן אברהם' (סי' נ ס"ק יח) את הנגיעות המצויה בתותים שמחמתה גזרו קהילות רבות⁷ להימנע מאכילתם: שבעירו זאת דור שלפנינו גזרו אומר ואסרו התותים משום שיש בהם תולעים דקים ונחבים אל החורים והסדקין שבתותים... כך גם מתוארת הנגיעות המצויה בכרובית⁸ בספר מעם לועז (שמיני ו): 'מצויים שם בתוך הפירורים הקטנים הרבה תולעים קטנים וא"א לבודקם ולכן אסורים'.

6. את דבריו העתיקו גם רבי עקיבא איגר, בהגהותיו על שו"ע יו"ד סי' פד; בפתחי תשובה, סי' פד ס"ק ז; ובמחזיק ברכה, יו"ד סי' פד ס"ק לד; זבחי צדק, יו"ד סי' פד ס"ק קיב; בית לחם יהודה, יו"ד סי' פד ס"ק כו; כף החיים, יו"ד סי' פד ס"ק קלו. בשו"ת חתם סופר, יו"ד חלק ב, סי' עז, הורה משום כך שלא למכור פירות יבשים בחנויות בעונות שבהן הם מוחזקים כנגועים.
7. בספר פלא יועץ, ערך 'בדיקה', כתב שירא שמים יימנע מאכילת תותים, וכך כתב רבי דוד פארדו בספר מזמור לדוד, הלכות תולעים: 'בתותים ודאי דלית בהם בדיקה, ולכן אני נזהר שלא לאוכלם', והביא דבריו בדרכי תשובה, יו"ד סי' פד ס"ק צג. ובספר משא חיים, לרבי חיים פלאגי – מנהגים א, ד שם כתב: 'ועל התותים דפשוט איסורו בעירונו איזמיר כנודע, אם הולך למקום אחר ונותנין לו מיני מתיקה מזה יזהר שלא יבוא בפיו', ובספר פת לחם, ח"א סי' מא: 'בענין התותים שמעתי מהרב המובהק כמהר"ר יוסף קובו נר"ו, שבעיר הקודש ירושלים תוב"ב אינם אוכלים אותם, כי נמצאים בהם תולעים, כעין התותים עצמן, ואין להם בדיקה. ומהיום ההוא לא אכלתי אותם...'. ובספר כוס ישועות, לרבי ישועה צייאדה, אור ישועה אות ת', כתב: 'מעשה היה בשנת התש"ד שהיו התותים של אותו השנה מתולעים והכריזו הבי"ד לאוסרם באכילה'. וכן על מרן הסטייפלער סיפרו שמאז ששמע שיש חשש תולעים בתותים – נמנע מלאכול תותים (יתד נאמן, כד אב, תשמו). כך גם מעיד הגר"ע יוסף: 'מזה זמן שמענו שבתותים מצויים תולעים, ועל כן לא היינו אוכלים תותים, אלא סוחטים אותם ומסננים אותם בבד, והיוצא היה נקי וכשר...' (מתוך שיעורו בפרשת בא תשנ"ט).
8. נגיעות זו הזכירו לאיסור בפרי חדש, יו"ד סי' פד, ס"ק לד; בפאת השולחן, הלכות א"י סי' ב ס"ק יג; בספר פת לחם, סי' א ס"ק כ; שו"ת מלמד להועיל, חלק' ב סי' כב.

ה. תולעים העוברות בסינון

במקורות רבים מובא החשש מן התולעים בחומץ ובמים. כדי לפתור זאת הורו הפוסקים לסננם קודם השימוש. מחמת קטנותם של התולעים חששו הפוסקים שמא יעברו בנקבי המסננת,⁹ ועל כן הורו להקפיד לסנן נוזלים הנגועים בתולעים בבגד עב שהתולעים אינן יכולות לחדור בנקביו.¹⁰ כך למשל כותב ה'חכמת אדם' (סי' לח סעי' ז): 'ולכן צריך לזיהר לסנן דרך מפה שלא יהיה באפשר אפילו לתולע דק שבדקין לעבור'. גם פתרון זה לא הניח את דעתם של פוסקים רבים שהעידו שלעתים מצויות בחומץ ובמים תולעים קטנות כל כך, שאפילו סינון בבגד עבה לא יועיל להסירן. חלק מן הפוסקים מצאו לכך פתרון בבישול המים או החומץ לפני הסינון, כך שהתולעים ימותו ולא ישתחלו בנקבי הבגד.¹¹ וישנם אף מקרים שבהם הפוסקים לא מצאו אפשרות לסינון התולעים ואסרו את המאכל, כך כותב למשל ה'פרי מגדים' (יו"ד משב"ז סי' פד ס"ק טז): 'והא דמהני סינון ברוטב בתולעים, אבל מילבי"ן אף הרוטב אסור'.

ו. שיטות לזיהוי חרקים

מהשיטות ששימשו את הפוסקים כדי לזהות את החרקים, ניתן ללמוד על גודל החרקים שהתמודדו אתם:

1. שינוי הרקע – בין הקשיים המרכזיים הוזכר הקושי לזהות את החרק על גבי רקע הפרי. משום כך הציעו הפוסקים לבודד את החרק ולזהות אותו על רקע אחר. וכך מתאר זאת הרשב"א (שו"ת ח"א סי' רעה):

הרחש ההוא מיד נודע מקומו שמקומו משחיר וכולו הוא נברא וזה קטן מאד מאד. וכמה פעמים נסינו ונוטלין אותו ממקומו ומניחין על צפורן האצבע והוא רוחש והולך.

9. וכך כתב הב"ח (יו"ד סי' פד אות ג): 'מסננת כנפה קטנה, שיש בה נקבים דקים שאפשר שהרחש יחזור ויפול דרך נקבי המסננת נמי אסור...'

10. כך כתבו כנסת הגדולה, יו"ד סי' פד הגהב"י ס"ק ה; בית יצחק, יו"ד סי' פד תיקון הבית ס"ק ב; חכמת אדם, סי' לח סעי' ז; יסוד ושורש העבודה, סי' ז ס"ק ד; פרי מגדים, יו"ד שפ"ד סי' פד ס"ק לג; בית לחם יהודה, יו"ד סי' פד ס"ק ז; שו"ת פנים מאירות, סי' ג ס"ק לה; מקדש מעט, יו"ד סי' פד ס"ק ח; כך העתיק גם בזבחי צדק, יו"ד סי' פד ס"ק יד, ובס"ק כ; וכן הביא במשמרת שלום, יו"ד סי' פד שפתי דעת ס"ק ח בשם אבות בית הדין של לבוב ולובלין; דרכי תשובה, יו"ד סי' פד ס"ק לט; שו"ת יד יוסף, סי' נו; ערוך השולחן, יו"ד סי' פד ס"ק לז; כף החיים, יו"ד סי' פד ס"ק כו; ועוד.

11. בתולעים כאלו העוברות בחורי הבגד עסקו בכנסת הגדולה, יו"ד סי' פד הגהב"י ס"ק פז; ובשו"ת בעי חיי, סי' קכו; שו"ת הרמ"ז, סי' ב; פחד יצחק, אות נ ערך 'תולעים בחומץ'; בפרי מגדים, משב"ז סי' פד ס"ק טז; חקרי לב, יו"ד סי' מב; מחזיק ברכה, יו"ד סי' פד ס"ק ח; חכמת אדם, סי' לח ס"ק ה; שו"ת תשובה מאהבה, ח"א סי' צד; במנהגי חת"ס, עמ' קעה; עיקרי הד"ט יו"ד סי' ט ס"ק ו; ספר פת לחם, ח"א סי' יח; טוב טעם ודעת, תליתאי, סי' קס; תהלה לדוד, יו"ד סי' טז; שו"ת צמח צדק, יו"ד סי' סב; משיב דבר, ח"ב סי' כח; בן איש חי, ש"ב נשא ה; אבני נזר, יו"ד סי' פא; ערוך השולחן, יו"ד סי' פד סעי' לח; המהרש"ם בדעת תורה, יו"ד סי' פד ס"ק ג; בשו"ת דברי חיים, יו"ד ח"ב סי' נד; בשו"ת שלמת חיים, יו"ד סי' ח.

רבי אליעזר אשכנזי מאפטא, נינו של המהר"ל מפראג (דמשק אליעזר עמ' קפד), הורה לזהות כך את התולעים שעל גבי עלי הירק:¹²

ראיתי בין בירק שקורין פאטרישק"א בלעז, וכן בירק שקורין קאפיק - שאין רואים עליו שום תולעת, חובטין אותו על בגד שחור נופלים ממנו תולעים עד אין מספר, והתולעים גם כן ירוקים ואינן נראין על הירקות רק על הבגד השחור... וכן נימא בכרוב שקורין אותו קרויט כשהוא כבוש, ואז אוסרין אותו לאכול...

בהצעה זו השתמשו האחרונים גם כדי לזהות תולעים קטנות המעורבות בקטניות דקות, וכך כותב המהרש"ק (טוב טעם ודעת, מהדו"ק ס' קכב):

וצויתי לכל קונה גרופין שיעברם בנפה דקה, והפסולת שיפול לאור השמש אם יש בו מילבין, וכן יתנהגו כל ימות הקיץ כל זמן שיש מגרופין הישנים וכן ראוי להורות לכל בעל נפש.¹³

2. זיהוי מול האור – פוסקים רבים הציעו להיעזר באור השמש כדי לזהות את החרקים שעל גבי עלי הירק, וכן את אלו המצויים בחומץ ובמים.¹⁴ כדוגמה נביא את תיאורו של ספר 'בן אברהם' (ס' נ ס"ק מב) לזיהוי התולעים שבחומץ:

אין העין יכולה לראות עד שיתנו אותם בכלי זכוכית לבנה ויניחו אותו נגד השמש במקום שאין נדנוד המשקה, ומי שיש לו עין יפה ירגיש בהם ע"י נדנוד התולעים שרוחשים ושטין בו, הא לאו הכי אין התולע נראה כלל. וכן יש בדיקה אחרת שנותנין מעט חומץ במראה וירגישו בהם מכח הרחישה שרוחשים על הזכוכית של המראה...

ז. איסורם של ה'מילבין'

בכל ספרי גדולי הפוסקים, הראשונים והאחרונים, הוזכרו תולעי ה'מילבין' כנגיעות הקשה ביותר לזיהוי ולהסרה.¹⁵ גם אם לא נזהה את ה'מילבין' עם האקריות המצויות

12. דבריו הועתקו גם בכנסת הגדולה, יו"ד סי' פד הגהב"י ס"ק סב; פרמ"ג, יו"ד סי' פד שפ"ד ס"ק לד; שולחן גבוה, יו"ד סי' פד ס"ק מא; זבחי צדק, יו"ד סי' פד ס"ק קג; כף החיים, יו"ד סי' פד ס"ק קכד; ובשו"ת ריב"ם שנייטוך, יו"ד סי' כז; וכעין זה גם בילקוט מעם לועז, שמיני אות ו.

13. ובדומה לזה בספר יסוד ושורש העבודה, סי' ז ס"ק ד: 'גם יזהר האדם מאד בקטניות ועדשים שיבדוק תחלה קודם בישול ע"י נפה דהיינו לרקדן על הנפה ובפסולת שיפלו מהנפה על השולחן או הדף יבדוק ובודאי ימצא בהם מילבין רוחשים גדושים בתוך הפסולת'. זו גם נראית הכוונה בספר פרי האדמה הל' מאכלות אסורות פ" הט"ו, שכתב: 'דתחילה בודקין אותם על גבי דף או על גבי כלי נחושת', וכן בפרי חדש, יו"ד סי' פד ס"ק לד, בעניין הכמון: 'וזו בדיקתו שתמלא אגרופך ממנו ותשפשף אותו הדק היטיב ותמצא בו תולעים הרבה', וכן הועתק בפאת השולחן, סי' ג ס"ק יט.

14. פוסקים רבים דיברו על איסורן של תולעים שאינן נראות אלא באור כנגד השמש, בהם: חכמת אדם, סי' לח סעי' ח; שו"ת הרמ"ז, סי' ב; פחד יצחק, אות ת ערך 'תולעים בירקות', ושם הביא אפשרות גם לבדוק כנגד הנר; שולחן גבוה, יו"ד סי' פד ס"ק מא; שו"ת חינוך בית יהודה, יו"ד סי' נו; זבחי צדק, יו"ד סי' פד ס"ק צט; חכמת שלמה, יו"ד סי' פד ס"ק ה; שו"ת ריח שדה, סי' ז; בית לחם יהודה, יו"ד סי' פד ס"ק כג; ערוך השולחן, יו"ד סי' פד ס"ק לו; בן איש חי, ש"ב נשא; כף החיים, יו"ד סי' פד ס"ק כז; שו"ת שלמת חיים, הגר"ח זוננפלד, יו"ד סי' ח; מנחת שלמה, תנינא סי' סג.

בימינו, ניתן ללמוד מתיאורי הפוסקים על גודלן. כך למשל מתאר זאת רבי יונה לנדסופר (כנפי יונה יו"ד סי' פד):

עינינו רואות בכל יום כי יבדוק אחד ולא ימצא בו תולע, ויבדוק אחד אחריו שיש לו חוש הראות יותר ממנו, וימצא הרבה מהם.
על ההתמודדות הקשה עם תולעים אלו ניתן ללמוד מתיאורו של בעל יסוד ושורש העבודה (שער ז פרק ד):

וביחוד בימות הקיץ בכל המאכלים ובכל המשקים שאוכל ושותה, ובכל הכלים שנעשו בהם המאכל והמשקה דהיינו כלי חרס שמבשלים בהם רק משבת לשבת, גם כלי קמח - בודאי יש בהם מילבי"ן. גם בלחם ובגרופי"ן (קטניות) שאופה או עושה בעה"ב על שבוע או ב' שבועות - בודאי נמצא בהם מילבי"ן הנ"ל... גם ראיתי בעיני אף בימות החורף במשפך שמסננין עליה יין היו מילבי"ן רצין ושבין בה...

הפוסקים מעידים שכדי להתמודד עם נגיעות זו היו מבעירים אש בכלי האוכל מדי כמה ימים, וכך מכלים את התולעים הנמצאות שם.¹⁶ מחמת הקושי בזיהוין ובהסרתן כתבו רבים שלא לאכול כלל מאכלים המוחזקים בנגיעות זו. כך כותב למשל בשו"ת בית שלמה (יו"ד קנג):

כבר פשט המנהג בכל ישראל שדברים שיש בהם חשש מילבי"ן בעיתים המצויים - מבלי לאוכלם. כמ"ש המנחת יעקב (ססקי"ח) בשם הגאון מהר"ש מפראג וכן כתבו כל האחרונים.¹⁷

15. ההתמודדות עם תולעי המילבי"ן קדומה, והוזכרה כבד בשו"ת הרא"ש כלל כ סימן ג; הגהות שער י דורא, סי' נב ס"ק א; מהרי"ל, דיני תולעים ז; ב"ה, יו"ד סי' פד; ש"ך, יו"ד סי' פד ס"ק יד; חוקי דעת (חתנו של המג"א) סי' מ ס"ק יח; שו"ת בעי חיי, יו"ד קכו; כנה"ג, יו"ד הגהב"י סי' פד ס"ק מז; שו"ת פני יהושע, ח"ב יו"ד סי' כא-כב; חידושי הגרשוני, יו"ד סי' פד; פנים מאירות, ח"ג סי' לה; תורת נתנאל, לבעל הקרבן נתנאל, סי' ו; בית הלל, יו"ד סי' פד ס"ק ג; שאילת יעב"ץ, ח"ב סי' קכד; הגר"א, מעשה רב, ס"ק צד; בית מאיר, יו"ד סי' פד; פרי מגדים, יו"ד משב"ז סי' פד ס"ק טז; חינוך בית יהודה, יו"ד סי' נו (העתיקו גם רבי עקיבא איגר בהגהותיו על שו"ע פד). בפתחי תשובה, סי' פד ס"ק ז; בית לחם יהודה, סי' כו; מחזיק ברכה, סי' לד; זבחי צדק, סי' קיב; כף החיים, סי' קלו; וכן גם ביסוד ושורש העבודה, סי' ז ס"ק ד; קובץ על הרמב"ם, הל' יסודי התורה פ"ה ה"ח; ט"ל אורות, מלאכת מרקד, אות ב; שו"ת תשובה מאהבה, ח"א סי' צד; שו"ת חתם סופר, יו"ד חלק ב סי' עז; דברי יוסף, יו"ד סי' תקמג; קיצור שו"ע, סי' מו סעי' לט; שואל ומשיב, מהדו"ק ב סי' מג; לבושי מרדכי, יו"ד סי' לט; שו"ת בית יצחק, סי' מד; בשמים ראש, סי' לג; שו"ת יד יוסף, סי' נו; דעת תורה, יו"ד סי' פד ס"ק ח; הדרת זקנים, יו"ד סי' פד ס"ק ה; טוב טעם ודעת, מהדו"ק סי' קכב; תהילה לדוד, יו"ד סי' פד; בספר פת לחם, ח"א סי' כג; בית היוצר, סי' יז; משנה ברורה, סי' שסח ס"ק כא.

16. יסוד ושורש העבודה, סי' ז ס"ק ד; הגר"א, מעשה רב אות צד.
17. וכעין זה בשו"ת שיבת ציון, סי' כח: 'אם נמצאו עליהם מילווין אין להקל ולא מהני הרחיצה דאדרבה ע"י הרחיצה דרך המילווין לדבק באורז יותר, וכן נוהגין בכל תפוצות ישראל שלא לאכול פירות אשר נמצאו בהם מילווין בשעת הברירה והבדיקה'; ובספר טל אורות, אזהרות נחוצות אות ו: 'צריכים לזהר בדרך כל בכל מיני ירקות או פירות שיש חשש תולעים או מילבי"ן שלא יבואו לבית ישראל כשר כי אי אפשר לבדוקן כהוגן...'; בשו"ת חינוך בית יהודה, יו"ד סי' נו, סיים 'ואין להם תקנה', וכן סוברים

ה. פירות וירקות שגזרו להימנע מאכילתם

פוסקים רבים נאלצו לאסור או להמליץ שלא להשתמש בגידולים המוחזקים כנגועים כאשר לא ניתן לזהות את החרקים שעליהם או להסירם מחמת ריבויים או קטנותם. אזכור ראשון למקרה שכזה אנו מוצאים בהגהות שערי דורא (סי' נב ס"ק א):
ושמעתי שרבינו האור זרוע אביו זצ"ל עשה מעשה כן שהתליע קמח חיטים וצוה להוליכו לנהר דונאיי להשליכו, ולא רצה להתיר למכור לגוי פן יאפנו פת וימכרו לישראל.

כדבריו פסק הרמ"א (יו"ד סי' פד סעי' ה). בש"ך (לשו"ע שם ס"ק יד) הסביר שהסיבה שאסרו את השימוש בקמח היא משום 'שהם קטנים, שא"א לנפות הקמח בנפה וכברה כדי שישארו התולעים למעלה'.

עדות מעניינת על מנהגם של תושבי ארץ ישראל אנו מוצאים בדברי רבי חיים אבולעפיא (ספר חנן אלוקים עמ' קמט):

יושבי ארץ הגליל תובב"א שמדקדקים הרבה מאד, ואסרו האורז לגמרי ימים רבים, ואסרו התותים השחורים לעולם, ובשנה הזאת (שנת תצ"ה) אסרו הפולים, ותמיד מעיינים הרבה בירקות...

בתקופות שונות אנו מוצאים פוסקים נוספים שנאלצו לאסור את השימוש במוצרים שונים בעקבות הימצאותן של התולעים הקטנות וחוסר האפשרות לזהותן ולהסירן. כך נמצא לגבי: קטניות¹⁸, פטריות¹⁹, עלי ירק²⁰, תותים²¹, גודגדניות²², חומץ²³, פירות וירקות

-
- הפוסקים הרבים שהובאו לעיל שהעתיקו דבריו. וכן גם בחתם סופר, יו"ד חלק ב סי' עז, הורה שלא למכור פירות יבשים בחנויות בעונות שבהן הם מוחזקים נגועים במילבין.
18. כך רואים בספר החינוך, מצוה קסג, שאסר להשתמש בהם ב"ב חודש הראשונים, וכן באיסור והיתר הארוך, שער מא, ובהלכות ומנהגי מהר"ש, לרבנו שלום מנוישטט, רבו של מהר"י מולין, אות תפז; השל"ה, קדושת האכילה אות קיג; חנן אלוקים, דף קמט; כרם שלמה, למהר"ש אמריליו, סי' יד; וכן בשו"ת שבות יעקב, ח"ג סי' קד; המהרש"ק, טוב טעם ודעת, קמא סי' קכב; שו"ת ישמח לבב, יו"ד סי' יד; וכן בערוך השלחן, יו"ד סי' פד סעי' סג.
19. המהרש"ל, ים של שלמה, חולין פ"ג סי' ק; של"ה, קדושת האכילה, אות קיא; בפחד יצחק, אות ת ערך 'תולעים בירקות'.
20. דמשק אליעזר, עמ' קפד; פרי חדש, יו"ד סי' פד ס"ק לד; פרי תואר, יו"ד סי' פד ס"ק טו; ספר מעם לועז, שמיני אות ו; ובשלחן גבוה, יו"ד סי' פד ס"ק מ; הכרתי, סי' פד ס"ק יט; הגהות חתם סופר, סי' תעג על סעיף ה; קיצור שלחן ערוך, סי' מו סעי' לט.
21. חנן אלוקים, עמ' קמט; שו"ת אדמת קדש, ח"א יו"ד סי' ד; חקרי לב, יו"ד סי' נג; בן אברהם, שער נ אות יח; רבי דוד פארדו, ספר מזמור לדוד, הלכות תולעים; דרכי תשובה, יו"ד סי' פד ס"ק צג; ספר משא חיים, לרבי חיים פלאג', מנהגים אות א ס"ק ד; בספר פת לחם, ח"א סי' מא; כוס ישועות, לרבי ישועה צייאדה, אור ישועה, אות ת.
- יש להעיר שככל הנראה לפחות חלק מן המקורות הנ"ל מתייחסים לתותי עץ ופרי שיח הפטל ולא לתותי שדה.
22. בספר בן לוי, מפתח לכנה"ג אות קכז; מחזיק ברכה, יו"ד סי' פד ס"ק כה.
23. כנסת הגדולה, יו"ד סי' פד הגהב"י ס"ק פז; שו"ת בעי חיי, סי' קכו; פרי מגדים, משב"ז סי' פד ס"ק יח; מנהגי חת"ס, עמ' קעה.

יבשים²⁴, עלי גפן²⁵, כמון²⁶, זיתים²⁷, ענבים²⁸ ועוד.

סיכום

ניתן לראות שגם בדורות קודמים התמודדו עם חרקים קטנים ביותר, ואף לעתים נאלצו לאסור את השימוש בגידולים המוחזקים כנגועים מחמת זאת. מכך אפשר להסיק כי גם חרקים קטנים הרי הם בכלל האיסור, ואין שום דרך להתיר את האכילה בלא ניקיון שהוכח כיעיל להסרתם (גם לא על ידי סברת 'ביטול' וכדומה). בולטת העובדה כי רוב ההוכחות שהבאנו הינן נסיבתיות, והן נלמדות ממקרים שונים שבהם עסקו הפוסקים, אך הדיונים העוסקים בשאלה זו באופן ישיר מועטים. נראה כי הסיבה לכך היא ששאלת גודל החרק האסור התעוררה רק בדורנו, בעקבות הצורך להתיר חרקים קטנים שהתגלו באמצעים טכנולוגיים. היתר 'לא ניתנה תורה למלאכי השרת' שנקבע בעקבות כך יוחס בטעות גם לתולעים שניתן לראות בדקדוק ובמתינות, אף שלפוסקים בדורות הקודמים היה פשוט שיש לאסרן.

24. בשו"ת חתם סופר, יו"ד חלק ב סי' עז; שו"ת מלמד להועיל, ח"ב סי' כב.
 25. חנן אלוקים, למהר"ח אבולעפיא, עמ' קיט; שו"ת אדמת קודש, ח"ב יו"ד סי' א; מעם לועז, שמיני אות ו; שו"ת בית דינו של שלמה, סי' יט; יד אפרים, סי' צא ס"ק ד; בן איש חי, שנה שנייה פרשת נשא אות ח; ספר בן אברהם סי' נ ס"ק כח; זבחי צדק, יו"ד סי' פד ס"ק צט, הובא שכך הכריע גם הרב החסיד מהר"ש לניאדו; ובכף החיים, יו"ד סי' פד ס"ק צד, כתב שכך הסכימו גם רבני ירושלים וחברון. וכ"כ בחזון עובדיה, תרומות ומעשרות עמ' קיג.
 26. פרי חדש, יו"ד סי' פד ס"ק לד; פאת השלחן, סי' ב ס"ק יג; שו"ת דבר משה, יו"ד סי' ח; בית דוד, סי' כח; עיקרי הד"ט יו"ד סי' ט ס"ק ב.
 27. חקרי לב, יו"ד סי' נג.
 28. פרי תואר, יו"ד סי' פד ס"ק טו.